

SAPURA NE'MATOVA,

Jizzax DPU o'qituvchisi,

Alisher Navoy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi tadqiqotchisi

BOBURNING KICHIK LIRIK JANRDAGI SHE'RLARINING KOMPOZITSION TUZILISHI XUSUSIDA

Annotatsiya: Maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning kichik lirik janrlardagi she'rlarining tuzilishi, badiiyati va o'ziga xosligi borasida fikr yuritilgan. Ruboiy, tuyuq, fard, muammo va qit'a janridagi bu she'rlar Boburning ijodida alohida o'rin tutishi, ularni yaratishda shoirning badiiy mahorati alohida tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Bobur, lirik janrlar, ruboiy, tuyuq, qit'a, fard.

Abstract: The article discusses the structure, artistry and uniqueness of Zahiriddin Muhammad Babur's poems in minor lyrical genres. The special place of these poems in the genres of rubaiy, tuyuk, fard, qu'a and qita in Babur's work, and the poet's artistic skill in creating them are separately studied.

Keywords: Babur, lyrical genres, rubaiy, tuyuk, qita, fard.

Lirika – badiiy adabiyotning uch asosiy turidan biri, she'riyat. Lirika so'zi yunoncha “lyra” (musika asbobi) nomidan olingan. Qadimgi Yunonistonda she'r uning jo'rligida o'qilgan. Lirikada voqelik his-tuyg'ular, badiiyat, jo'shqinlik orqali aks etadi. Lirikaning tasvir predmeti his-tuyg'u va kechinmadir. Epos va dramadan farqli ravishda lirika voqelikni tasvirlamaydi; voqelik lirik subyekt ruhiy kechinmalarining asosi, ularga turtki beradigan omil sifatidagina ahamiyatlidir. Lirik asarlar, odatda, hajman kichik bo'ladi. Turli lirik she'riy janrlar mavjud (g'azal, ruboiy, qasida, oq she'r kabi).

Boburning lirik merosi hajman unchalik katta emasligiga qaramay, jahon adabiyotida o'ziga xos o'rin egallagan. U sakkizta lirik janrda ijod qilgan: 126 ta (3 tasi tugallanmagan) g'azal; 2 ta masnu' she'r; 12 ta masnaviy; 23 ta qit'a; 20 ta tuyuq; 117 ta fard; 54 ta muammo; 230 ta ruboiy.

Bobur lirikasida vatan hajri, lirik qahramon va ma'shuqaning ichki dunyosi, umuman dunyo, hayot falsafasi, din-u diyonat, may, adolat, rashk, raqib kabi mavzular borki, ular zahirida Boburning o'z hayoti, real voqea-hodisalar tasviri yotadi.

“Buyuk yozuvchi va shoirlar hayotida ijodiy erkinlik hamisha muhim ahamiyat kasb etgan. Daho san'atkorlar, eng avvalo, ana shu erkinlikning kuch-quvvati va falsafasiga tayanadi. Shu bois ham haqiqiy san'atkorning hayot tarzi, ruhoniyligi g'oyaviy olami boshqalarnikiga o'xshamaydi”. Buyuk saltanat sohibi va iste'dodli ijodkor Bobur asarlarida diniy va tasavvufiy ruhiyat ham mavjud. Devondagi ayrim g'azal, ruboiy, masnaviylari, “Mubayyin”, “E'tiqodiya”, Xoja Ahror Valining “Volidiya” asari nazmiy tarjimai shunday asarlar jumlasidandir.

Bobur she'riyatida ham har bir holatni rostgo'ylik bilan talqin etadi. “Bobur g'azallari hayot, koinot, inson, jamiyat muammolari haqidagi ma'no ufqi nihoyatda keng, badiiyligi hayratomuz

gʻazallardir”, – deydi adabiyotshunos R.Orzibekov. Maʼlumki, oʻgit-nasihati ohangi gʻazaldagi anʼanaviy sifat. Bobur gʻazallari ham bundan mustasno emas. Bobur, taʼbir joiz boʻlsa, maʼlum maʼnoda tasavvufiy gʻoya va timsollarni ham insonning maʼnaviy ruhiy imkoniyatlarini ochishga safarbar etadi. Shu boisdan ham Boburning sheʼrlarida realistik boʻyoqlar va xususiyatlar alohida mavqe kasb etgan. Bobur oʻz lirikasida eng koʻp yor va vatan mavzularini tarannum etgan. Bobur mazkur mavzulardan boshqalarida ham sermahsul ijod qilgan.

Bobur tabiat hodisalariga bogʻliq qish, yoz timsollarini jon, koʻngil, davron, zamon kabi ramz va obrazlarni ham gʻazal va ruboiylarida qoʻllagan.

Bobur yor vasliga zor oshiqning holatlarini ifodalashda tabiat hodisalaridan, qish, yoz, bahor timsollaridan, peyzaj lirikasidan unumli foydalanadi.

Yuqorida aytib oʻtganimizdek, shunday poetik timsollar borki, tarixan ular dastavval xalq ogʻzaki ijodida, qoʻshiqlarda qoʻllangan. Bu xil timsollar asosan tabiat hodisalari va kishilarning tasavvurlari bilan bogʻliq. Jumladan, yil fasllari – qish va yoz timsollari. Bobur ijodida ham qish, bahor, yoz, xazon mavsumiga doir sheʼrlar koʻp. Oʻzbek shoirlari orasida Bobur mirzo qadar tabiatga qalban yaqin yurgan, hayotning issiq-sovugʻini totgan, uni kuzatib, oʻzicha xulosalar chiqargan ijodkor kam uchraydi. Demak, tabiat mavzusi – Bobur sheʼriyati uchun tabiiy mavzu.

Bobur anʼanaviy poetik detal – poetik timsollarning yangi qirralarini topadi, ularni butunlay yangicha talqin etadi:

*Bahoru bogʻ sayrin ne qilaykim, dilistonimning
Yuzi – gul, zulfi – sunbul, qomati sarvi xiromondur.*

Shoir bahor chogʻi bogʻ sayrini ham pisand qilmaydi, qachonki, “...dilistonimning yuzi – gul, zulfi – sunbul, sarvi xiromondur”, – deydi.

Bahor shoirlar uchun har doim alohida ilhom manbai boʻlib kelgan. Bahor mavzusiga murojaat qilmagan shoir topilmasa kerak. Chunki bahor, odatda, muhabbat bilan hamohanglik kasb etadi. Bahor tabiatda boshlanish, yasharish, yangilanish fasli boʻlgani singari, inson maʼnaviy hayotida qayta tirilish, yangi ijodiy ilhom manbaidir.

*Bahor ayyomidur, dogʻi yigitlikning avonidur,
Ketur, soqiy, sharobi nobkim, ishrat zamonidur.*

Gʻazaldagi badiiy estetik yuk bahor – yigitlik, soqiy – sharob, gul – sahro juftliklar vositasida voqelanadi. Gʻazaldagi zamon aniq – bahor, badiiy psixologik makon esa ishrat zamoni – yigitlik.

Navroʻz va bayram poetik timsollari asosida yaratilgan gʻazalda shoir:

Sendin ayru naylagaymen iyd ila Navroʻzni,

Oyu yil xushtur sening birla agar boʻlsam bila, –

deydi. Ikkinchi misradagi “sening birla” va “agar boʻlsam bila” birikmalari ham omofonik, ham maʼnoda yaqin boʻlgan birikmalardir. Ularning nozik maʼno tovlanishlaridan shoir mohirlik bilan foydalangan. Bunday ifoda koʻpincha Fargʻona vodiysi shevalarida “agar boʻlsam bila” shaklida qoʻllaniladi.

Bir qarashda peyzaj (tabiat) lirikasiga mansub quyidagi ayrim davra uchun yozilganday koʻringan gʻazalda havas qiladigan turmush tarzini tasvirlab beradi. Vaholanki, sheʼr bundan besh yuz yil muqaddam yozilgan.

Shoir dastlab:

Yoz fasli, yor vasli, doʻstlarning suhbatlari,

Sheʼr bahsi, ishq dardi, bodaning kayfiyati, –

deb uch hodisani va uch xil holatni sanab o'tadi. Keyin ularni bir-bir tavsiflaydi. Bu bilan laf va nashr san'atidan foydalangan.

*Yoz faslida chog'ir ichmakning o'zga holi bor,
Kimga bu nash'a muyassar bo'lsa, bordur davlati.*

Inson baxtli bo'lishi uchun juda ko'p narsaning keragi yo'q, xotirjamlik, xushkayfiyatning o'zi kishi uchun katta davlat. Bunda yoz fasli xush havosining ham o'rni bor.

*Ishq dardini chekib har kimki topsa vasli yor,
Ul zamon bo'lg'ay unut yuz yilg'i hijron shiddati.*

Yozdagi xush kayfiyat kunlarga yor vasli ham qo'shilsa, oshiq yuragida ishq dardi, chekkan aziyatlar, yuz yillik hijron unutiladi, har bir kishi shunday kunlarni orzu qiladi.

*Do'stlarning suhbatida ne xush o'lg'ay bahsi she'r,
To bilingay har kishining tab'i birla holati.*

Yoz kechalarida do'stlar diydoridan azizroq damlar bo'lmasa kerak. Shunday damlarda she'rlar o'qilsa, g'azalxonlik kechalari bo'lsa. Shoir yana ta'bi nazmlikni – estetik didni ulug'laydi. Va nihoyat, shunday xulosa chiqaradi:

*Gar bu uch ishni muvofiq topsang ul uch vaqt ila,
Mundin ortuq bo'lmag'ay, Bobur, jahonning ishrati.*

G'azal bor yo'g'i besh baytdan iborat. U kuni kecha yoki shu bugun yozilgandek. Fikrlar aniq va lo'nda. Ularning ifodasi sodda va ravon. Matla'dagi "yoz fasli", "yor vasli" so'z birikmalari-ning saj' singari qofiyadoshligi va matla'ning ikkinchi misrasida "sh" tovushlarining takrorlanishi ham ohangdorlikni oshirgan. Shu bilan birga g'azal Bobur shaxsiyatidagi katta bir jihatni yorqin ko'rsatib beradi. Bir so'z bilan aytganda, Bobur g'azaliyoti – bu ishq tangrisi – yorga, safobaxsh hayotga, huzurbaxsh insoniy tuyg'ularga e'tiqod; dunyoning o'tkinchi aqidalaridan kechishga da'vat; go'zallik va haqiqatga oshuftalik.

Boburning sermahsul ijod qilgan janrlaridan asosiysi – ruboiydir. U ruboiylarida ham chuqur va teran ma'nolarni to'rt misra doirasida ifoda etgan va bu ruboiylarda ko'plab mavzularni aks ettirgan.

Bobur ruboiylarida yana ko'p murojat qilgan mavzulari, ijtimoiy didaktik mazmundagi mavzulardir. Bobur ruboiylarida ifoda etilgan ijtimoiy-falsafiy g'oyalar hayotiyli bilan diqqatga sazovordir. Bobur odamlarni hayotni sevishga da'vat etadi. Shu ma'nodagi Boburning quyidagi ruboiysi ham juda chiroyli va insonlarni hayotsevarlikka chorlaydi:

*Xotirg'a hutur yetti bu so'z angla, axiy,
Aytay senga, sen quloq solib angla, axiy.
Umringni bu kun hush ahbob ilakim,
Topilmog'usidir ushbu kun tongla, axiy (182).*

Bobur ruboiylarida insonning insonga nisbatan mehr-muhabbati yaqqol ko'rinib turadi. Bobur ruboiysida hamdo'stlik, hamjihatlik, sadoqat g'oyalarini g'oyat go'zal va original badiiy-poetik tasvirlar bilan gavdalandirgan.

Bobur do'stlariga murojaat qilib, ularni o'zaro yaqin munosabatda bo'lishga, do'stlikni qadrlashga, charx, ya'ni taqdirning bevafoqligiga, hayot qiyinchiliklariga o'zaro ahillikni qarshi qo'yishga da'vat etadi:

*Ahbob, yig' ilmoqni farog'at tutingiz,
Jamiyatingiz borini davlat tutingiz.
Chun gardishi charx budur, tengri uchun
Bir – birni necha kun g'animat tutingiz (40).*

Abduqodir Hayitmetov shunday deydi: “Har kim uchun haqiqiy baxt davlat do'stlik va birlikda – degan g'oyani ifodalovchi bu samimiy fikr-mulohazalarni bir sinf bir tabaqa yoki bir xalq manfaatlarigagina qaratilgan deyish qiyin. Bobur garchi bu she'rda o'z yaqin do'stlariga xitob qilayotganday bo'lsa ham, aslida bu ruboiy mazmuni umuminsoniy xarakterda. Shoir gumanizmi cheklanmagan, ufqi keng, hofizona va navoiyonadir. Bu mavzuga Boburning bir qancha ruboiylari bag'ishlangan bo'lib, ularda biz shu fikrning turlicha badiiy ifodasini ko'ramiz” [2:22].

Bobur odamlarga intilib, butun umr mehrga tashna bo'lib yashaydi. Uning ruboiylarida ahbob so'zi tez-tez takrorlanadi. Ulardan bir nechasida, “Ahbob unutmasa kerak ahdi qadim”, “Ahbob firoqingiz bila el netgay”, “Ahbob yig'inidin necha men qolg'aymen”, “Ahbobki bazmida guliston xostur” kabi misralar bitilgan.

Bobur ma'naviy kamolotni targ'ib qiladi, va insonlarning ilm sohibi bo'lganligini ma'naviy kamoloti deb hisoblaydi. U ruboiylarida ilimning sharofatini ixlos bilan tilga oladi:

*Kim yor anga tolibi ilm kerak,
O'rgangali ilm tolibi ilm kerak.
Men tolibi ilmu tolibi ilm yo'q
Men bormen ilm tolibi, ilm kerak.*

Bir necha ruboiylarida Bobur insoniylik g'oyalarini kuylaydi. Kishilarni oliyjanoblikka, halol bo'lishga chorlaydi. Yomon odatlarni qoralaydi. Bobur o'zining fikrlarini hayotiylik bilan payvas-talikda ifodalaydi:

*Gar mehr bila bu charx evrulsa edi,
Jonlardin aning javfi kerak to'lsa edi,
Bobur kibi jong'a mehr bog'lar erdim,
Gar ushbu jahonda mehri jon bo'lsa edi.*

Bu ruboiyda taqdirning bevafoqligidan, bu dunyoda mehribon odamlarning kamligidan, o'limning muqarrarligi, odamlarning jonini olishda falakning ochko'zligi va charchamasligidan shikoyat qilib, jamiyatda bir-biriga mehr tuyg'usi ustun bo'lishini orzu qiladi va yaxshi odamlarga shoir jonini fido qilishga tayyor ekanini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2017. – B. 278.
2. Hayitmetov A. Bobur ruboiylarining g'oyaviy-badiiy konsepsiyasi // O'zbek tili va adabiyoti. T., 1983. №6. – B. 22.
3. Haqqul I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 4.
4. Orzibekov R. Bobir va lirikasining janrlari / Bobir va uning zamondoshlari ijodini o'rganish masalalari. – Toshkent, 1983. – B. 49-50.
5. Bobur. Sochining savdosi tushti. Nashrga tayyorlovchi Ergash Ochilov. – Toshkent: Sharq, 2007.